

NIESPEŁNIONE NADZIEJE I PLANY. PIJARZY W WYSOKIEJ, CHWASZCZYNI, GÓRZE I BOLSZEWIE – PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW ZAKONÓW MĘSKICH W DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ*

LESZEK MOLENDOWSKI
<https://orcid.org/0000-0002-3756-7321>

Muzeum Gdańska

Streszczenie: Artykuł przedstawia historię osiedlenia się pijarów we wsi Wysoka (obecnie część dzielnicy Osowa w Gdańsku) w 1921 r., gdzie zakon zamierzał wybudować szkołę, konwikt i nowicjat wraz z kościołem. Po zakończeniu II wojny światowej pijarzy wrócili, aby w swojej posiadłości zrealizować przedwojenne plany. W związku z brakiem księży w diecezji chełmińskiej pijarzy otrzymali zadanie administrowania parafii w Chwaszczynie, w której przebywali do 1949 r. Od 1946 r. pracowali również w parafii Góra nieopodal Wejherowa oraz w powierzonym im pobliskim kościele poprotestanckim w Bolszewie, przy którym w 1950 r. erygowano nową parafię.

Słowa kluczowe: pijarzy, diecezja chełmińska, Wysoka, Osowa, Chwaszczyno, Góra, Bolszewo

Unfulfilled hopes and plans. Piarists in Wysoka, Chwaszczyno, Góra and Bolszewo – a contribution to the history of male orders in the Chełmno diocese

Summary: The article presents the history of Piarist settlement in the village of Wysoka (now part of the Osowa district in Gdańsk) in 1921, where the order intended to build a boarding school, a novitiate with a church. After the end of World War II, the Piarists returned to their estate to implement their pre-war plans. Due to the lack of priests in the Chełmno diocese, the Piarists were tasked with administering the parish in Chwaszczyno, where they worked until 1949. From 1946, they also worked in the Góra parish near Wejherowo and a nearby post-Protestant church in Bolszewo was entrusted to them, next to which a new parish was erected in 1950.

Keywords: Piarists, Diocese of Chełmno, Osowa, Chwaszczyno, Góra, Bolszewo

* Część opisu niniejszego artykułu dotyczącego pijarów w Wysokiej stanowi odpowiednio skróconą, a tam gdzie było to konieczne poszerzoną o nowe materiały źródłowe wersję fragmentu książki: L. Molendowski, *Zakony męskie na terenie diecezji chełmińskiej w latach II Rzeczypospolitej (1920–1939). Struktura, duchowieństwo i działalność*, Gdańsk 2021, s. 74–80.

WSTĘP

Na początku lat dwudziestych XX w. nieopodal Wolnego Miasta Gdańska (1920–1939), we wsi Wysoka (dziś część Osowej, dzielnicy Gdańska) pierwsze kroki po zakończeniu I wojny światowej stawiali pijarzy (Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych, Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, SP lub SchP) – zgromadzenie założone w Rzymie w 1597 r. przez hiszpańskiego księdza, w Polsce znanego jako ks. Józef Kalasanty (właśc. José de Calasanz). Jego członkowie zajmowali się głównie działalnością oświatową i wychowawczą wśród dzieci i młodzieży, jak również pracą naukową, edytorską i wydawniczą. W Rzeczypospolitej Obojga Narodów, od momentu sprowadzenia zakonu za sprawą króla Władysława IV w 1662 r. do rozbiorów w drugiej połowie XVIII w., powstało 39 kolegiów pijarskich, w tym najstarsze Collegium Nobilium, założone w 1740 r. przez ks. Stanisława Konarskiego w Warszawie¹. Ponowne osiedlanie się pijarów i w ogóle zakonów na Pomorzu Nadwiślańskim, tym samym w diecezji chełmińskiej, było możliwe dopiero w 1920 r., gdy zostało ono włączone do państwa polskiego. Wcześniej, w trwającym 148 lat okresie przynależności do państwa pruskiego (1772–1920), ze względu na prowadzoną politykę uszczuplania własności Kościoła katolickiego i sekularyzacji jego majątków, wszystkie klasztory i domy zakonne zostały skasowane, a pracujący w nich duchowni musieli wyjechać lub podjąć pracę w szeregach duchowieństwa diecezjalnego².

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie historii pijarów, ich starań i planów założenia nowego domu zakonnego wraz z ośrodkiem edukacyjnym we wsi Wysoka oraz przede wszystkim prezentacja powojennej historii zgromadzenia na terenie diecezji chełmińskiej: powrotu do swego majątku w Wysokiej i, co najważniejsze, objęcie z powodu braku księży administracji kościołów w Chwaszczynie, Górze oraz w Bolszewie. Analiza obecności i pracy pijarów w diecezji została doprowadzona do 1950 r., gdy majątek w Wysokiej przejęło państwo, a władze diecezjalne odebrały zakonnikom parafię w Chwaszczynie. Bazą źródłową artykułu są przede wszystkim zasoby Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie, Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie, Archiwum Państwowego w Gdańsku oraz archiwów Instytutu Pamięci Narodowej, zarówno oddziału gdańskiego jak i centralnego. Wykorzystane w artykule źródła z Archiwum Akt Nowych oraz archiwów jezuickich należy uznać za uzupełniające. Do artykułu dodano załącznik źródłowy składający się z trzech

1 Por. J. Marecki, *Zakony w Polsce*, Kraków 2000, s. 68–69; *Zakon*, źródło: <https://pijarzy.pl/strona,22.html> [dostęp: 13 maja 2023]. Na temat historii zakonu oraz wkładu pijarów szczególnie w polską kulturę oświeceniową warto zapoznać się z: J. I. Buba, *Pijarzy w Polsce (Próba charakterystyki)*, „*Nasza Przeszłość*”, t. XV, 1962, s. 13–37; A. Gawlikowski, *Polska w obronie zakonu pijarów i jego założyciela (1642–1648)*, „*Nasza Przeszłość*”, t. XV, 1962, s. 39–57; S. W. Rospond, *Pijarzy w obronie oświeceniowej kultury językowej*, „*Nasza Przeszłość*”, t. XXXIII, 1970, s. 191–199; A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej*, „*Nasza Przeszłość*”, t. XXXIV, 1971, s. 60.

2 A. Liedtke, *op. cit.*, s. 60.

dokumentów, których treść jest reprezentatywna dla analizowanego okresu historii pijarów w diecezji: z grudnia 1923 r., w którym zostały dość precyzyjnie przedstawione plany zakonu wobec majątku w Wysokiej; z grudnia 1945 r., dotyczący wznowienia pracy w diecezji po zakończeniu II wojny światowej oraz poszerzenia jej zakresu, a także z września 1946 r., odnoszący się do objęcia przez zakon kościoła w Bolszewie.

PRZYBYCIE I OSIEDLENIE SIĘ W WYSOKIEJ

Pierwsze starania pijarów o pozyskanie miejsca odpowiedniego dla ich planów zostały podjęte w drugiej połowie 1921 r. Należy jednak założyć, że rozpoczęły się one wcześniej. 22 października 1921 r. Okręgowy Urząd Ziemski w Poznaniu (OUZ) w piśmie do Polskiej Prowincji Pijarów w Krakowie przedstawiał swoją opinię dotyczącą gotowości przekazania na cele „zakładu dla ubogich” ziemi w Wysokiej³. W tej miejscowości w 1920 r. państwo polskie przejęło prywatny majątek ziemski, z pałacem i kaplicą, domem starców, nadleśnictwem i cegielnią⁴. Proszono zakon, aby z decyzją się pospieszył, ze względu na konieczność szybkiego zagospodarowania terenu⁵. Za decyzją sięgnięcia przez władze prowincji pijarów po ziemię w Wysokiej stała konieczność rozbudowy i rozwoju posiadanego Zakładu Naukowo-Wychowawczego Księży Pijarów Rakowice pod Krakowem (Szkoła Podstawowa i Gimnazjum im. ks. Stanisława Konarskiego). Zakład pomyślany dla 120 osób był przepiętny, a jego wychowankowie żyli i uczyli się w złych warunkach lokalowych i sanitarnych⁶. Dodatkowo na korzyść nowej lokalizacji działała bliskość dużego miasta Gdańska oraz fakt, że wieś była dobrze skomunikowana; już w 1921 r. wybudowano linię kolejową Gdynia – Kokoszki, której odcinek wchodził na jej teren (wraz z przystankiem)⁷.

17 listopada 1921 r. zostało wystawione upoważnienie dla ks. Józefa Floryana i ks. Maksymiliana Adrycha do podpisania kontraktu kupna 25 ha ziemi w Wysokiej⁸. Stało się to 26 listopada 1921 r., gdy obaj przedstawiciele „nabyli [...] z obszaru dworskiego Wysoka [...] parcelę [...] w wielkości mniej więcej 21.62 ha”. Jednocześnie UOZ polecał pokazać nabywcom budynek do ewentualnego wydzierżawienia. Całość znajdowała się między dzisiejszymi

3 Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie (dalej cyt.: APPZP), Parcela w Wysokiej k. Gdyni, 1921–1945 (dalej cyt.: PwW), Okręgowy Urząd Ziemski w Poznaniu do Zakonu Księży Pijarów w Krakowie, 22 października 1921, bp.

4 B. Śliwiński, *Wysoka*, <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WYSOKA> [dostęp: 26 maja 2023].

5 APPZP, PwW, Okręgowy Urząd Ziemski..., 22 października 1921, bp.

6 APPZP, PwW, Prowincjał OO. Pijarów do Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Grudziądzu, 15 września 1923, bp.

7 Zob. szerzej: E. Gołąbek, *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010, s. 320–321; B. Śliwiński, *Wysoka*, <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WYSOKA> [dostęp: 26 maja 2023].

8 APPZP, bez sygn., O. Maksymilian Adrych SP, materiały biograficzne, Tomasz Parzyński SchP, Andrych Maksymilian, bp.

1. Ksiądz Maksymilian Adrych

Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji
Zakonu Pijarów w Krakowie

ulicami Kielnieńską a Komandorską⁹. W 1922 r. zakon otrzymał zezwolenie od bp. Augustyna Rosentretera na urządzenie w Wysokiej „Oratorium publicznego”, w którym miał pracować ks. Adrych. Nie bez powodu wybór padł na tego zakonnika. Pochodził on z Pomorza, ze wsi Lniano w powiecie świeckim. Po święceniach kapłańskich w Barcelonie w 1914 r. i po I wojnie światowej, w czasie której służył jako kapelan armii niemieckiej, był nauczycielem w seminarium nauczycielskim w Toruniu i w gimnazjum w Chojnicach, a w listopadzie 1921 r. nadal pełnił funkcję dyrektora pijarskiego gimnazjum w Rakowicach¹⁰. Oficjalnie ziemia w Wysokiej została przekazana ks. Adrychowi 15 sierpnia 1922 r., a już we wrześniu objął tamtejszą posiadłość jako jej administrator, przedstawiciel zakonu pijarów¹¹. Według wspomnień i relacji mieszkańców wsi, w domu na początku przeby-

wało i pracowało kilku pijarów, którzy częściej niż w stroju zakonnym chodzili w roboczych drellichach. Mieli też przystąpić do przystosowania domu do swoich potrzeb, m.in. poprzez podział dużych pomieszczeń na mniejsze pokoje¹². Otwarto tam (przy obecnej ul. Kielnieńskiej 24) również kaplicę. W podwórzu na tyłach domu znajdowały się m.in. studnia oraz zabudowania gospodarcze, w których mieściły się chlewiki i szopa przystosowana na pasiekę. Ule stały w rzędkach wewnątrz pomieszczenia i miały wyloty w ścianach budynku. Pijarzy planowali wybudować też kościół¹³. W początkach obecności w Wysokiej pijarzy nie

9 APPZP, PwW, Okręgowy Urząd Ziemi w Poznaniu – Poświadczenie, 12 stycznia 1922 r., bp; B. Śliwiński, *Wysoka*.

10 APPZP, Tomasz Parzyński SchP, Adrych Maksymilian, bp; L. Molendowski, *Maksymilian Adrych*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ADRYCH_MAKSYMILIAN,_pijar,_kamedu%C5%82a [dostęp: 12 lipca 2023].

11 APPZP, Tomasz Parzyński SchP, Adrych Maksymilian, bp.

12 E. Gołąbek, *op. cit.*, s. 451.

13 O istnieniu kaplicy publicznej otwartej za zgodą biskupa dowiadujemy się z dokumentu powojennego, gdy 9 maja 1945 r. prowincjał, ks. Hieronim Stusiński prosił ks. kan. Leona Kozłowskiego, mianowanego 5 maja 1945 r. wikariuszem generalnym diecezji chełmińskiej przez bp. Carla Marię Spletta (biskupa gdańskiego od 1938 r. i administratora apostolskiego diecezji chełmińskiej od 1939 r.), o zgodę na wznowienie działalności kaplicy; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (dalej cyt.: ADP), Kuria Biskupia Chełmińska (dalej cyt.: KBCh), sygn. 1402, *Pijarzy (1945–1988), o. Hieronim Stusiński – Prowincjał do Najprzewielebniejszego Ks. Administratora Diecezji Chełmińskiej Ks. Kanonika Kozłowskiego w Pelplinie, 9 maja 1945 r.*, k. 1.

rozpoczęli jednak większych prac nad rozbudową swej nowej placówki oraz znaczącej działalności wśród miejscowej ludności.

Dopiero w 1923 r. zakon pijarów po raz pierwszy sprecyzował swoje plany dotyczące posiadłości w diecezji chełmińskiej. W Wysokiej miały powstać szkoła podstawowa i gimnazjum im. ks. Stanisława Konarskiego, obie z prawami szkół państwowych – łącznie dla ponad 100 uczniów. Zamierzano również otworzyć alumnat dla kolejnych 60 chłopców z biednych rodzin, gdzie mieli uczyć się rzemiosła: szewskiego, krawieckiego, stolarskiego, ślusarskiego itp. Poza tym planowano otwarcie domu zakonnego z juwenatem i nowicjatem, przewidzianego dla 40 chłopców. Nowy zakład miał służyć nie tylko ludności Pomorza, ale również i Polakom z terenu Wolnego Miasta Gdańska (dalej: WMG). Sami zakonnicy wskazywali na Sopot i Oliwę, lecz również na „dzieci urzędników i funkcjonariuszy państwowych coraz liczniej osiedlających się w Gdyni i wzdłuż wybrzeża”¹⁴.

Granica z WMG została przeprowadzona w nieodległym lesie, dwa kilometry od skraju wsi. Do Oliwy oraz do Sopotu było stosunkowo niedaleko¹⁵. Wspomnienie w przedstawionych planach o Polakach z terytorium WMG jak również z Gdyni, w której w perspektywie lat miało powstać miasto portowe, nie pojawiło się przypadkowo – stały za tym zmiany organizacji diecezji chełmińskiej. Z jej części w 1922 r. utworzono administrację apostolską, a 31 grudnia 1925 r. powołano diecezję gdańską¹⁶. Obecność Wolnego Miasta mogła być do pewnego stopnia postrzegana jako kontynuacja rzeczywistości doby zaborów. Miało to też być powodem tak dużego zainteresowania i patrzenia z ogromną nadzieją przez Kościół chełmiński na dynamicznie rozwijającą się Gdynię, będącą w jego granicach¹⁷. Nie bez znaczenia mógł być fakt, iż do 1925 r., gdy włączono Wysoką w granice parafii św. Apostołów

14 APPZP, PwW, Prowincjał OO. Pijarów do Okręgowego Urzędu Ziemińskiego w Grudziądzu, 15 września 1923, bp.

15 E. Gołąbek, *Wspomnienia kaszubskie i polskie*, Gdańsk 2020, s. 32.

16 Diecezja chełmińska poniosła znaczne ubytki terytorialne na rzecz Niemiec i WMG, w granicach którego znalazły się prawie całe dwa dekanaty gdańskie oraz trzy parafie z dekanatu tczewskiego. Tym samym stan posiadania diecezji na północy, w granicach II Rzeczypospolitej, pomniejszył się o 119 470 osób. Kulminacja zmian nastąpiła w 1925 r. Artykuł 9. konkordatu między Watykanem a Rzeczypospolitą, podpisany 10 lutego 1925 r., zaznaczał precyzyjnie, iż „żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie będzie należała do biskupa, którego siedziba znajdowała się poza granicami państwa polskiego”. Na tej podstawie papież Pius XI bullą „Vixdum Poloniae unitas” z 28 października 1925 r. dostosował granice kościelne do politycznych granic kraju: A. Nadolny, *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 1985, t. 14, s. 23; T. Balicki, *Powołanie samodzielnej jednostki kościelnej na terenie Wolnego Miasta Gdańska*, „Studia Gdańskie” 2000, t. 13, s. 223; A. Nadolny, *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 1985, t. 14, s. 24–25; K. Górski, *Chełmińska diecezja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1995, s. 117; F. Burno, *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012, s. 21–22. J. Walkusz, *Kościół katolicki*, [w:] *Historia Pomorza*, t. V, cz. II: *Województwo pomorskie i Wolne Miasto Gdańsk (1918–1939)*, pod red. Sz. Wierchośtawskiego i P. Olstowskiego, Toruń 2018, s. 133; A. Nadolny, *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 1985, t. 14, s. 23.

17 W. Rozynkowski, *Kościół w czasie odzyskiwania niepodległości w świetle wybranych przykładów z historii diecezji chełmińskiej*, „Studia Toruńskie” 2018, t. 8, s. 59.

Szymona i Judy Tadeusza w Chwaszczynie, wieś podlegała parafii pw. św. Jakuba w Oliwie¹⁸. Przynajmniej do 1925 r. zakonnicy byli obecni w Wysokiej. Po tej dacie kontrolę nad posiadłością sprawowali już z Krakowa¹⁹. Od 1 października 1925 r. pijarzy dzierżawili ziemię wraz z zabudowaniami Andrzejowi Dampcowi, gospodarzowi, rolnikowi i wójtowi Chwaszczyna. W części domu, która była kaplicą, Alfons Drewa otworzył w 1933 r. sklep wielobranżowy²⁰. Jednocześnie zakon szukał innego miejsca do zrealizowania swoich celów.

14 listopada 1933 r. na ręce prowincjała trafiła ekspertyza architekta Mariana Maślińskiego, dotycząca budynku z zabudowaniami gospodarczymi i ogrodem wraz z zajazdem w Małym Kacku. Posiadłość połączona była z aleją prowadzącą do szosy Gdynia – Gdańsk²¹. Na zakup majątku zakon się jednak nie zdecydował. Dwa lata później pijarzy celowali już ze swoimi planami bezpośrednio w Gdynię. 13 lutego 1936 r. Wydział Techniczny Komisariatu Rządu w Gdyni, powołując się na ustalenia z 31 grudnia 1935 r., dopominał się „o ostateczne skonkretyzowanie wniosku co do udostępnienia przez gminę m. Gdyni terenów pod zakład szkolny”²². Prowincjał, ks. Hieronim Stusiński prosił, aby termin wskazania miejsca pod budowę odroczyć do końca marca²³. 22 kwietnia 1936 r. prowincjał pisał do Komisariatu Rządu w Gdyni Franciszka Sokoła z prośbą o odstąpienie odpłatnie parceli na terytorium miasta Gdyni, pod budowę szkoły, jak również konwiktu. Pijar zaznaczał jednocześnie, że na podjęcie pracy duszpasterskiej oraz w szkolnictwie posiadał zgodę ordynariusza diecezji chełmińskiej bp. Stanisława Wojciecha Okoniewskiego²⁴. Z tych działań pijarów zdawali sobie sprawę jezuita, którzy w Gdyni od 1935 r. rozpoczęli budowę kościoła, domu zakonnego oraz starali się o wybudowanie szkoły średniej. Pracujący w Gdyni o. Alojzy Chrobak w jednym z listów od prowincjała o. Stanisława Sopucha z 15 stycznia 1937 r. otrzymał następujące wytyczne: „W ciągu trzech lat mamy rozpocząć budowę. [...] Jeśli się nie zdecydujemy – a Generał ma poważne opory, miasto może nam odebrać teren i dać salezjanom, pijarom lub

18 P. Kalka, D. Piasek, T. Rembalski, D. Małszycki, M. Hinc, *Chwaszczyno: dzieje wsi i parafii do 1989 roku*, Gdynia 2021, s. 266.

19 Ksiądz Maksymilian Adrych już w latach 1925–1928 objął zupełnie inne obowiązki, pracował jako prefekt szkoły w Lidzie. W 1927 r. robił uprawnienia nauczycielskie, otrzymując specjalny dokument z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W latach 1928–1931 był rektorem i proboszczem w Szczuczynie Nowogródzkim, w tym samym czasie był też asystentem prowincjalnym. Ostatecznie w 1931 r. wstąpił za pozwoleniem przełożonych do zakonu kamedułów (APPZP, Tomasz Parzyński SchP, Adrych Maksymilian, bp.).

20 APPZP, PwW, Umowa, 24 września 1925 r., bp.; A. Bratek, A. Balk, *Rodzina Piaśnicka*, źródło: <http://www.osowa.com/news,327,1.html> [dostęp: 15 maja 2021].

21 APPZP, PwW, Marian Maśliński (Architekt i Budowniczy), Opis techniczny pałacu na majątku Mały Kack należącego do W. Pana Jewelowskiego, Gdynia, 14 XI 1931 r., bp.

22 APPZP, PwW, Komisariat Rządu w Gdyni do Wielebnego Prowincjała Zakonu OO. Pijarów w Krakowie, 13 lutego 1936 r., bp.

23 APPZP, PwW, O. Hieronim Stusiński, prowincjał do Wysokiego Komisarjatu Rządu w Gdyni, 21 lutego 1936 r., bp.

24 APPZP, PwW, O. Hieronim Stusiński, Prowincjał do Wysokiego Komisarjatu Rządu w Gdyni, 22 kwietnia 1936 r., bp.

franciszkanom, którzy tylko na to czekają”²⁵. Jezuici liczyli się z tym i bardzo obawiali sytuacji, iż w końcu miasto straci cierpliwość i cały projekt szkoły upadnie. Te obawy popchnęły władze prowincjalne do podjęcia ostatecznej decyzji: „Rozpoczęcie pracy dydaktycznej pozwoli na zażegnanie niebezpieczeństwa, że inne zakony ubiegną jezuitów, bo w takiej sytuacji należałoby odstąpić od otwierania gimnazjum w Gdyni”²⁶. Ostatecznie również te plany pijarów osiedlenia się w Gdyni nie doczekały się realizacji.

Na początku II wojny światowej ziemia w Wysokiej oraz zabudowania wraz z kaplicą zostały zajęte przez Niemców²⁷. Odnośnie do posiadłości pijarów Czesław Głowacki, zapewne osoba, która we wsi lub najbliższej okolicy mieszkała, 8 stycznia 1940 r. pisał do prowincjała w Krakowie, iż wszystko z gospodarstwa, od słomy po warzywa i owoce, a także inwentarz żywy zostało zarekwirowane. W całym majątku urzęduje Treuhänder²⁸. Oficjalnie całość majątku została skonfiskowana 17 września 1940 r., jednak decyzję o tym fakcie pijarzy dostali dopiero na początku 1941 r.²⁹ Do swojego majątku mogli dopiero wrócić po zakończeniu działań wojennych.

25 Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie, T. Pronobis, *Historia domów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego*, cz. 1: 1917–1939, Warszawa 2001, (maszynopis), s. 38.

26 Archiwum Liceum Ojców Jezuitów w Gdyni, T. Pronobis, *Jezuici w Gdyni w dokumentach zakonnych*, cz. 2, mps., s. 11.

27 J. Rusinek, *Straty materialne mieszkańców gminy Chwaszczyno w latach 1939–1945*, [w:] *Wyniszczyć – wypędzić – wynarodowić. Szkice z dziejów okupacji niemieckiej na Kaszubach i Kociewiu (1939–1940)*, pod red. G. Berendta, Gdańsk 2010, s. 132–133.

28 W wyniku działalności wywłaszczeniowej administracja niemiecka przejęła na własność III Rzeszy całe mienie państwa polskiego: majątki samorządu, organizacji politycznych i społecznych oraz większość majątku związków wyznaniowych; także wszystkie prywatne (polskie i żydowskie) przedsiębiorstwa rolne, przemysłowe, kredytowe i transportowe. 19 października 1939 r. pełnomocnik planu czteroletniego i przewodniczący komisji do spraw obrony III Rzeszy (Der Beauftragter für Vierjahresplan und Vorsitzender des Reichsverteidigung Schusses) Hermann Göring powołał Główny Urząd Powierniczy Wschód (Haupttreuhandstelle Ost – НТО). Urzędem kierował dr Max Winkler. Do zadań tej instytucji należała konfiskata majątku i administrowanie nim przez specjalnych zarządców, tzw. Treuhänderów, aż do przejęcia ich przez nowego niemieckiego właściciela. Swoim zasięgiem НТО obejmowała „starą Rzeszę” oraz polskie ziemie wcielone do Niemiec (wraz z obszarem byłego WMG); *Odzyskać zagrabione. Z Wojciechem Kowalskim i Agnieszką Łuczak rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 3, s. 10–11; K. Śmigiel, *Kościół katolicki na polskich ziemiach wcielonych do Rzeszy Niemieckiej (1939–1945). Sytuacja i podsumowanie wyników badań*, [w:] *Wrzesień 1939 i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, red. S. Sudziński, W. Jastrzębski, Toruń – Bydgoszcz 2001, s. 192; APPZP, PwW, Czesław Głowacki do P. Hieronima Stusińskiego, Kreis Neustadt, Westpr., 8/I 1940, bp.

29 APPZP, PwW, Beschlagnahmeverfügung, Haupttreuhandstelle Ost, Treuhandstelle Danzig – Westpreussen Abt. Kath. Kirchenvermögen an den Orden den Väter von Pijarów, Gotenhafen, 20. Januar 1941, bp.

POWOJENNE SZANSE I STRATY

Już 9 maja 1945 ks. Adrych był w drodze z Krakowa do Wysokiej, aby odzyskać zagrabiony majątek³⁰. Niedługo potem przestał sprawozdanie z oględzin majątku. „Wysoka może najwięcej ucierpieła z wszystkich wiosek powiatu morskiego” – podsumowywał obraz, jaki zobaczył po przybyciu. Dom ocalał, jednak zamieszkali w nim ludzie, których domostwa w Wysokiej uległy zniszczeniu w czasie walk. Część ziemi uprawnej została zasiana. W takiej sytuacji pijar nie widział możliwości odzyskania domu, nie chciał pozabawiać ludzi dachu nad głową. Słowa zakonnika potwierdzają powojenne wspomnienia mieszkańców. „W czasach mego dzieciństwa był to jeden z niewielu solidnych domów, które zachowały się we wsi po kataklizmie wojennym” – napisał Eugeniusz Gołąbek³¹. Ksiądz Adrych zamieszkał więc na prywatnej kwaterze. Zamierzał poprosić biskupa chełmińskiego o przydzielenie mu parafii w Chwaszczynie. Miał również nadzieję pozyskać dla zakonu „[...] jeszcze jakąś willę w Sopotach”³². Prośba o skierowanie do pracy w pobliskiej parafii, pod którą kaplica pijarów podlegała, nie była przypadkowa. W całej diecezji brakowało księży. Spośród ok. 700 duchownych diecezji chełmińskiej w czasie II wojny światowej aresztowanych zostało ok. 450, z czego 215 księży zginęło jesienią 1939 r. w egzekucjach zbiorowych i indywidualnych. Do końca wojny zginęło łącznie 302 księży³³. Kościół pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Chwaszczynie nie miał proboszcza. W listopadzie 1939 r., w egzekucji w Lasach Piaśnickich, zostali zamordowani sprawujący te obowiązki od 1911 r. ks. Józef Robert Sarnowski oraz wikariusz ks. Józef Kupper³⁴. Od tego czasu aż do zakończenia wojny parafią administrowali księża niemieccy z Oliwy i z Wielkiego Kacka³⁵.

Niedługo po przybyciu do Wysokiej ks. Adrych 14 maja 1945 r. został nominowany administratorem parafii w Chwaszczynie, liczącej wówczas ponad 2000 wiernych³⁶. Przez pewien czas w pracy pomagał mu ks. Tomasz Kołakowski, którego bardzo szybko

30 ADP, KBCh, sygn. 1402, o. Hieronim Stusiński – Prowincjał do Najprzewielebniejszego Ks. Administratora Diecezji Chełmińskiej Ks. Kanonika Kozłowskiego w Pelplinie, 9 maja 1945 r., k. 1.

31 Cyt. za: E. Gołąbek, *Dzieje okolic...*, s. 451.

32 APPZP, PwW, Ksiądz M. Adrych do Najprzew. i Kochanego ks. Prowincjała! Chwaszczyno, 22 maja 1945 r., bp.

33 J. Sziling, *Z dziejów martyrologii duchowieństwa diecezji chełmińskiej. Wspomnienia księdza Feliksa Windorskiego z niemieckich obozów koncentracyjnych*, „Zapiski Historyczne”, t. LXXX, z. 2, r. 2015, s. 93–94; *idem*, *Męczeństwo – służba – walka. Duchowieństwo diecezji chełmińskiej w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Toruń 2019, s. 24.

34 Zob. szerzej: *ibidem*, s. 130 i 189.

35 *Historia parafii pw. św. ap. Szymona i Judy Tadeusza w Chwaszczynie*, <http://www.chwaszczyno.diecezja.gda.pl/parafia-11249/historia-parafii-8473> [dostęp: 16 kwietnia 2023].

36 ADP, KBCh, sygn. 1402, *Die 14.5.45*. X. Adrych nominatus, bp.

2. Ksiądz Tomasz Olszówka

Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji
Zakonu Pijarów w Krakowie

przedwojennych założeń w Wysokiej³⁹. Można jednak przyjąć, że w powojennych realiach zamierzali je ponownie wcielić w życie, administrując równolegle – w założeniu już na zawsze – parafią w Chwaszczynie. W związku jednak z tym, że dom i inne budynki wymagały remontu, ks. Olszówka zamieszkał na plebanii w Chwaszczynie⁴⁰. W momencie gdy przejął on obowiązki administratora, do pomocy przybył o. Alfred Świątłaga⁴¹. Wraz z tymi przenosinami ponownie administrator parafii w Chwaszczynie ks. Olszówka był jednocześnie

(28 listopada 1945 r.) odwołano³⁷. Nieco wcześniej przyjechał ks. Tomasz Olszówka pochodzący z Zawodzia nieopodal Katowic (obecnie w granicach miasta), niedoszły ksiądz misionarz (lazarysta), wyświęcony w Wiedniu 1914 r., były prowincjał, rektor kolegium i proboszcz w Szczuczynie, z zadaniem „stworzenia domu klasztornego w Wysokiej”. Tym samym przejął on z rąk ks. Adrycha funkcję przełożonego (superiora) domu w Wysokiej. Ponownie też ks. Olszówka zamieszkał w domu w Wysokiej³⁸. Plany sprzed wojny nie zmieniły się, pijarzy nadal m.in. zamierzali wybudować szkołę i kolegium. W 1946 r. ówczesny prowincjał ks. Bonawentura Kadeja w czasie rozmowy z bp. Kazimierzem Józefem Kowalskim miał po raz kolejny przedstawić zamierzenia zakonu względem realizacji

37 Mimo tego jednak jeszcze jakiś czas miał on przebywać na terenie sąsiedniej diecezji gdańskiej. Jeszcze w styczniu 1946 r. prowincjał wzywał go do stawienia się w Krakowie do 9 lutego 1946 r. pod sankcją „suspensy a divinis”. ADP, KBCh, sygn. 1402, O. Hieronim Stusiński (prowincjał) do W. O. Tomasza Kołakowskiego w Oliwie, Kraków, 20 stycznia 1946 r., k. 6.

38 APPZP, sygn. PPW4/2, akta personalne: ks. Tomasz Olszówka, Świadcstwo, Kraków, 9 grudnia 1907, bp.; Urząd Parafialny w Pisarzowej – Zaświadczenie, Pisarzowo, 14 VI 1945, bp; Świadcstwo święceń kapłańskich, Wiedeń, 20 lipca 1914, bp.

39 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Laur. Kadeja Sch.P., Prowincjał do Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa Dr Kazimierza Kowalskiego w Pelplinie, Kraków, 9 września 1946 r., k. 17–18.

40 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wik[ariusz] Gen[eralny] do Przewielebnego O. Prowincjała Hieronima Stusińskiego, 4 stycznia [194]6, k. 2; O. Hieronim Stusiński (prowincjał) do Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego X. Administratora X. Dr. Wronki w Pelplinie, Kraków, dnia 28. listopada 1945, k. 5; Ks. M. Adrych, Z rozporządzenia „Orędownika” Nr 2. Dotyczy obcych Księży, Chwaszczyno 26 I 1964 r., k. 9; por. W. Gołąbek, *op. cit.*, s. 451.

41 ADP, KBCh, sygn. 1402, O. Bonawentura Kadeja (asystent) do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków, 17 czerwca 1946 r., k. 11; Ks. Tomasz Olszówka do Najprzewielebniejszego Wikariusza Generalnego Ks. Kozłowskiego w Pelplinie, Chwaszczyno 16 VIII 1946 r., k. 16.

rektorem domu w Wysokiej. Pijarzy prowadzili pracę duszpasterską, wznowili również działalność grup i stowarzyszeń, takich jak np. Apostolstwa Modlitwy (30 członków) oraz Żywego Różańca (21)⁴². Ponadto 26 października 1946 r. otrzymali od bp. Kazimierza Kowalskiego potwierdzenie zgody bp. Stanisława Wojciecha Okoniewskiego, udzielonej jeszcze przed wojną, na osiedlenie się w Osowej. Biskup Kowalski dodał przy tym, iż aby „stworzyć oparcie dla obu ośrodków, oddajemy niniejszym aktem Ojcom Pijarom w komendę parafie Chwaszczyno i Górze”, gdzie kilka miesięcy wcześniej został delegowany ks. Adrych⁴³.

Ponownie – jak w okresie przedwojennym – 7 sierpnia 1947 r. posiadłość pijarów wraz z domem mieszkalnym została wydzierżawiona, tym razem Franciszkowi Kreftowi na sześć lat (1 września 1947 – 1 września 1953). Za tym posunięciem stały dwie przyczyny: niemożność realizacji ambitnych planów oraz kłopoty finansowe i konieczność optacenia podatków; stąd też w umowie zapis o tym, że wszelkie opłaty podatkowe ponosi właśnie dzierżawca⁴⁴. Niedługo potem, po wizytacji kanonicznej parafii w Chwaszczynie przeprowadzonej przez ks. kan. dr. Antoniego Liedtke, jej administrator ks. Tomasz Olszówka został zdjęty z pełnionej funkcji. Kuria prosiła przy tym o „przystanie na jego miejsce innego zdolniejszego kapłana, który podoła obowiązkom administratora”⁴⁵. Prowincjał na jego miejsce proponował ks. Bernarda Małka, który pełnił jeszcze wówczas funkcję prefekta szkoły powszechnej pijarów w Rakowicach pod Krakowem. Miał on być – według przełożonego – gorliwym i pracowitym kapłanem. U biskupa zjawił się 9 kwietnia 1948 r.⁴⁶, a obowiązki ostatniego proboszcza z zakonu pijarów w Wysokiej objął 11 września 1949 r. Do tego czasu liczba parafian wzrosła do 2409 osób⁴⁷. Nie pracował on długo, na prośbę prowincjała ks. Małek został przeniesiony na inną placówkę – do parafii w Górze⁴⁸, a 6 października 1949 r. stanowisko proboszcza objął duchowny diecezji chełmińskiej, ks. Jan Minett⁴⁹. Niedługo też cała posiadłość pijarów

42 APG, Wdsw, sygn. 2375/1794, Charakterystyka parafii, k. 203; E. Gołąbek, *Dzieje okolic...*, s. 451.

43 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Kozł[owski] Wikariusz Generalny do Przewielebnego X. Prowincjała OO. Pijarów w Krakowie, Pelplin, 26 października [194]6, k. 21; APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Dokumenty majątkowe i związane z zajmowanym majątkiem: Bolszewo, Kuria Biskupia Chełmińska do Przewielebnego X. Prowincjała OO. Pijarów – Kraków, Pelplin, 26 października 1946, bp.

44 APPZP, Teczka: Góra, Kontrakt: Dzierżawy Ziemi Zakonu OO. Pijarów na Wysokiej gm. Chwaszczyno, pow. Morski, Chwaszczyno, 7 sierpnia 1947 r., bp.

45 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny X. Kozł[owski] do Przewielebnego Prowincjała OO. Pijarów w Krakowie, Pelplin, 10 stycznia [194]8, k. 27.

46 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Kadeja Prowincjał do Jego Eksceleńcy Najwielebniejszego Księdza Biskupa Dr. Kazimierza Józefa Kowalskiego w Pelplinie, Kraków 2 IV [19]48, k. 30.

47 APG, Wdsw, sygn. 2375/1794, Charakterystyka parafii, k. 202.

48 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura W. Kadeja Prowincjał do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków, 16 X 1949 r., k. 45.

49 APG, Wdsw, sygn. 2375/1794, Charakterystyka parafii, k. 218.

w Wysokiej została przejęta na rzecz państwa polskiego⁵⁰. Na mocy Ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki na rzecz Skarbu Państwa (Dz.U. 1950 nr 9 poz. 87) przejęto wszelkie ziemie i nieruchomości⁵¹. Zgodnie z wejściem w życie powyższej ustawy na początku lat pięćdziesiątych państwo przystąpiło do konfiskowania ziemi należącej do Kościoła katolickiego, w tym również i do zakonów. Definitywnie posiadłość pijarów w całości została przejęta 27 października 1952 r.⁵²

Tabela 1. Pijarzy pracujący w parafii w Chwaszczynie

Imię i nazwisko	Okres pracy
ks. Maksymilian Adrych (administrator, superior domu w Wysokiej)	15 maja 1945 – 3 sierpnia 1946
ks. Tomasz Kołakowski	czerwiec 1945 – 28 listopada 1945
ks. Tomasz Olszówka (administrator, superior domu w Wysokiej)	20 października 1945 – 10 kwietnia 1948
ks. Alfred Świątłaga	17 kwietnia 1946 – 5 października 1949
ks. Bernard Matek (administrator)	11 kwietnia 1948 – 5 października 1949

Źródło: ADP, KBCh, sygn. 1402; APPZP, Parcela w Wysokiej k. Gdyni, 1921–1945.

ADMINISTRACJA PARAFII W GÓRZE ORAZ OBJĘCIE PARAFII W BOLSZEWIE

W analizowanym okresie, gdy pijarzy nadal posiadali swój dom i majątek w Wysokiej oraz pracowali w Chwaszczynie, 4 sierpnia 1946 r. ks. Adrych objął funkcję administratora parafii Mateusza Apostoła w Górze, liczącej w tym czasie 2391 wiernych. W jej skład wchodziły również miejscowości: Gościcino Wybudowanie, Orle, Zamostne i Zelewo⁵³. W granicach parafii znajdowało się także Bolszewo, z którego uciekli lub zostali wysiedleni jego Niemieccy mieszkańcy – w większości ewangelicy. Kościół był opuszczony i pozostał bez opieki.

50 APPZP, Teczka: Góra, o. Bonawentura Wawrzyniec Kadeja (Prowincjał) do Banku Rolnego Oddział Powiatowy – Wejherowo, Kraków, 29 lutego 1952 r., bp.

51 Z. Zieliński, S. Bober, *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009, s. 72.

52 APPZP, Teczka: Góra, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Wejherowie do OO. Pijarów w Krakowie, Wejherowo, 18 października 1952 r., k. 52.

53 ADP, KBCh, sygn. 1402, [Kuria Diecezjalna w Pelplinie] do Przewielebnego Prowincjała OO. Pijarów w Krakowie, Pelplin, 6 sierpnia [194]6, k. 19; G. Berendt, *W Polsce Ludowej*, [w:] *Dzieje gminy Wejherowo*, pod red. B. Brezy, Wejherowo 2013, s. 605. Po raz drugi w historii Góry w jej kościele pracował zakonnik, poprzednio w l. 70. XIX w. był nim ostatni franciszkanin ze skasowanego w 1875 r. klasztoru franciszkanów reformatów w Wejherowie ks. Ambroży Lewalski: por. J. Drwał, W. Odyniec, J. Treder, *Góra – wieś i parafia. Środowisko – dzieje – język*, Wejherowo 1998, s. 57.

22 kwietnia 1945 r. Starostwo Powiatowe w Wejherowie podjęło decyzję o zabezpieczeniu majątku Ewangelickiej Gminy Wyznaniowej w Bolszewie. Proboszczem oraz dziekanem, jak również zarządzającym majątkiem został ks. Nikodem Partyka⁵⁴. Według zapisków kronikarskich domu zakonnego w Bolszewie krótko po zakończeniu wojny byli we wsi obecni ks. Jacek Straszak oraz ks. Jan Gorczyński. Przebywali na wakacjach u rodziny ks. Gorczyńskiego. Tam też oglądali „opustoszały i ograbiony Kościół poewangelicki, [który – L.M.] aż prosił się, aby się nim zająć i chronić go przed dalszą dewastacją”. Wśród mieszkańców wsi zawiązał się komitet, którego celem było przejęcie kościoła i sprowadzenie księdza. Jego reprezentacja pojechała do Pelplina. Kuria Biskupia zaakceptowała pomysł, ale mieszkańcy musieli znaleźć sobie sami duszpasterza. To wtedy miał pojawić się pomysł przekazania go pijarom. Z tą propozycją wrócił do Krakowa ks. Straszak. Prowincjał ks. Bonawentura Kadeja po osobistych oględzinach przystał na ten plan. Zrobił to tym chętniej, iż ks. Adrych już pracował w sąsiedniej Górze, w parafii, pod którą Bolszewo podlegało⁵⁵. Najprawdopodobniej w czasie wizyty prowincjała w Bolszewie we wrześniu 1946 r. ks. Kadeja rozmawiał z bp. Kowalskim, któremu przedstawił propozycję osiedlenia się na stałe w diecezji pijarów. Przy kościele w Bolszewie zakon miał w planach uruchomienie nowicjatu. Jednocześnie prowincjał miał rozpocząć starania u kard. Adama Stefana Sapiehy o kanoniczne objęcie wszystkich trzech placówek (tj. Chwaszczyna, Bolszewa i Góry), jako że „miał on władze udzielenia zakonnikom prawa erygowania nowych domów”⁵⁶.

19 października 1945 r. lokalny Komitet Kościoła Rzymsko-Katolickiego w Bolszewie prosił władze wojewódzkie o przekazanie majątku poewangelickiego na potrzeby ludności polskiej. Wniosek ten Kuria Biskupia Chełmińska poparła 2 lipca 1946 r. Na tamtejszym terenie mieszkało – wg danych z 19 czerwca 1946 r. – ok. 3500 tys. katolików⁵⁷. Konsystorz Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego 21 października 1946 r. nie zgłaszał sprzeciwu w sprawie przekazania Komitetowi Kościelnemu kościoła wraz z plebanią⁵⁸. 26 października

54 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Materiały do historii placówki o Bolszewie, Zestawienie aktów prawnych i podejmowanych inicjatyw odnośnie majątku b. Gminy Wyznaniowej „Die Evangelische Pfarr- und Kirchengemeinde zu Bohlschau” w Bolszewie, k. 45.

55 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Chronica Domus Schol. Piar. in Bolszewo /pisana przez Ks. Wincentego Zająca/, bp.

56 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Laur. Kadeja Sch.P., Prowincjał do Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa Dr. Kazimierza Kowalskiego w Pelplinie, Kraków, 9 września 1946 r., k. 17–18.

57 W skład majątku gminy wchodziły: kościół, plebania, chlew, spichlerz, stodoła, obora, dom mieszkalny oraz „trupiarnia” wraz z cmentarzem, łąkami pastwiskiem i terenami rolnymi o łącznej powierzchni 48,89,62 ha; APG, Wdsw, sygn. 2375/1794, Urząd Wojewódzki Gdański Wydział Społeczno-Polityczny do Ministerstwa Administracji Publicznej Departament V w Warszawie, Gdańsk, 12 VIII 1946 r., k. 3–4.

58 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Materiały do historii placówki o Bolszewie, Zestawienie aktów prawnych i podejmowanych inicjatyw odnośnie majątku b. Gminy Wyznaniowej „Die Evangelische Pfarr- und Kirchengemeinde zu Bohlschau” w Bolszewie, k. 45.

1946 r. pijarzy otrzymali od bp. Kowalskiego zezwolenie na osiedlenie się w Bolszewie oraz na użytkowanie kościoła⁵⁹. W związku z tym że kościół oraz cały majątek stały się własnością państwa polskiego jako majątek poniemiecki, objęcie ich przez pijarów musiało być jeszcze potwierdzone przez kilka instytucji rządowych. 21 kwietnia 1947 r. Okręgowy Urząd Likwidacyjny przekazał tworzącej się parafii katolickiej w Bolszewie „objekty poewangelickie: parcelę o pow. 3470 m. kw. wraz z kościołem murowanym, parcelę z budynkiem mieszkalnym (plebania); jak również parcelę o pow. 560 m. kw. na której znajdowały się budynek mieszkalny – organistówka oraz budynek gospodarczy – chlew”⁶⁰. Ostatecznie na mocy decyzji Ministerstwa Administracji Publicznej z 10 maja 1948 r. oddano parafii w zarząd i użytkowanie całość majątku⁶¹. Został on przekazany protokołem zdawczo-odbiorczym 9 września 1949 r.⁶²

Po II wojnie światowej również wierni katolickiego już kościoła w Bolszewie zostali włączeni w przestrzeń sakralną diecezji chełmińskiej. Od 7 marca 1947 r. administrację w kościele w Bolszewie objął ks. Wincenty Zając, pochodzący z Probołowic w powiecie pińczowskim (woj. kieleckie), wyświęcony w Krakowie 8 kwietnia 1939 r., który bezpośrednio podlegał ks. Adrychowi z parafii w Górze⁶³. Ksiądz Zając bardzo szybko zyskał sympatię parafian, co zauważały nawet władze państwowe. Był lubiany, a w rozmowach miał być uprzejmy i taktowny⁶⁴. Działalność pijarów w Górze oraz w Bolszewie koncentrowała się na pracy duszpasterskiej i nauce religii wśród parafian, głównie wśród grup młodzieży i w katolickich stowarzyszeniach kobiet⁶⁵. Pijarzy w Bolszewie otrzymali zgodę na udzielanie ślubów bez każdorazowego pisania próśb do parafii w Górze, ponieważ Kuria podjęła decyzję o rozdzieleniu obu placówek. Zakonnikom z Bolszewa udzielono również pozwolenia na

59 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Dokumenty majątkowe i związane zajmowanym majątkiem: Bolszewo, Kuria Biskupia Chełmińska do Przewielebnego X. Prowincjała OO. Pijarów – Kraków, Pelplin, 26 października 1946, bp.

60 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Materiały do historii placówki o Bolszewie, Zestawienie aktów prawnych i podejmowanych inicjatyw odnośnie majątku b. Gminy Wyznaniowej „Die Evangelische Pfarr- und Kirchengemeinde zu Bohlschau” w Bolszewie, k. 45.

61 APG, WdSW, sygn. 2375/1794, Ministerstwo Administracji Publicznej Departament Wyznaniowy do Obywatela Wojewody w Gdańsku, Warszawa, 10 maja 1948 r., k. 11.

62 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Materiały do historii placówki o Bolszewie, Zestawienie aktów prawnych i podejmowanych inicjatyw odnośnie majątku b. Gminy Wyznaniowej „Die Evangelische Pfarr- und Kirchengemeinde zu Bohlschau” w Bolszewie, k. 45.

63 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Kadeja (Prowincjał) do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków 12.2.1947, k. 22; APPZP, sygn. PPV-4/4, Akta personalne: Bolesław Zając, Testament, Bolszewo, 30 stycznia 1964 roku, bp.

64 APG, WdSW, sygn. 2375/1219, Karta ewidencyjna, k. 53.

65 APG, WdSW, sygn. 2375/2994, Organizacja zakonów, kongregacji i stowarzyszeń kościelnych (zgrupowania zakonne męskie) 1962–1982, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, Gdańsk, 9 kwietnia 1968 r., k. 52.

3. Ksiądz Wincenty Zajęc z grupą dzieci przed kościołem w Bolszewie po uroczystości I komunii św., 1949 r.
Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie

poświęcenie miejscowego cmentarza, a 15 lutego 1948 r. zezwolono na erygowanie Drogi Krzyżowej⁶⁶. Niedługo później, 15 kwietnia 1948 r., do nowej placówki został przeniesiony z Chwaszczyna ks. Olszówka⁶⁷. 22 czerwca 1948 r. zakonnicy otrzymali również zgodę na binowanie (odprawianie dwóch dziennie) mszy. Bardzo szybko w kościele odbywały się już trzy msze (o 8.00, 9.30 i 11.00)⁶⁸. W końcu 1 kwietnia 1950 r. bp Kowalski wydał dekret o wyniesieniu samodzielnej placówki duszpasterskiej przy kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bolszewie do rangi samodzielnej parafii (w jej skład wchodziły: Gościcino, Letni Dwór i Zybertowo). Już 20 października 1950 r. uzyskano zatwierdzenie Rady Parafialnej⁶⁹. W momencie powołania parafii liczyła ona 2820 osób⁷⁰.

66 APG, WdSW, sygn. 2375/2994, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, Gdańsk, 9 kwietnia 1968 r., k. 52.

67 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny X. Kozł[owski] do Wielbego O. Tomasza Olszówki Sch.P. w Chwaszczynie, Pelplin, 10 kwietnia [194]8, k. 29.

68 APG, WdSW, sygn. 2375/2994, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, Gdańsk, 9 kwietnia 1968 r., k. 52.

69 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Archiwum parafialne: Bolszewo, Spis dokumentów w archiwum parafialnym w Bolszewie, bp; Historia parafii, <https://www.bolszewo.pijarzy.pl/strona,2.html> [dostęp: 26 lipca 2023].

70 G. Berendt, *W Polsce Ludowej*, [w:] *Dzieje gminy Wejherowo*, pod red. B. Brezy, Wejherowo 2013, s. 606.

4. Wierni z parafii w Bolszewie zebrani na uroczystości odpustowej, 15 sierpnia 1949 r.

Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie

Zarówno parafia w Górze jak i w Bolszewie leżały na szlaku pielgrzymkowym do sanktuarium maryjnego w Swarzewie z figurą Matki Bożej (w 1937 r. została ukoronowana na Królową Polskiego Morza) oraz do Kalwarii Wejherowskiej (nazwanej również „Nową Jerozolimą”), sanktuarium Męki Pańskiej budowanego na planach Jerozolimy. Pierwsze lata powojenne z wielu powodów nie sprzyjały rozwojowi sanktuarium w Swarzewie, a tym bardziej ruchowi pielgrzymkowemu. Początkowo na odpust lipcowy przybywały pielgrzymki z parafii północnych (Hel, Jastarnia, Kuźnica i Władysławowo), następnie z Pucka, Strzelna i z Wejherowa, a dopiero od 1950 r. zaczęły pojawiać się nowe pielgrzymki, m.in. właśnie z Góry, Bolszewa, Krokowej, Łebcza, Rumi, Redy czy Żarnowca⁷¹. Nieco odmiennie było z sanktuarium wejherowskim, do którego ruch wznowiono już w maju 1945 r.⁷² Niemal od samego początku swej obecności pijarzy utrzymywali ścisły i bardzo dobry kontakt z franciszkanami w Wejherowie.

Przełożeni bardzo często się odwiedzali⁷³. Już w maju 1948 r. ks. Zając został poproszony o wygłoszenie kazania w czasie mszy na Kalwarii Kaszubskiej. 15 sierpnia 1948 r. sumę celebrował ks. Pompiliusz Smyk – proboszcz kościoła pijarów w Rakowicach, a kazanie wygłosił o. Andrzej Wróbel – ówczesny magister nowicjatu z Rakowic, późniejszy prowincjał⁷⁴.

Brak księży w diecezji chełmińskiej skutkowało nie tylko powierzaniem członkom zakonów i zgromadzeń męskich kościołów i parafii do administrowania, ale również przydzielaniem im innych zadań, m.in. nauczania religii w szkołach. Już od 1948 r. zakonnicy

⁷¹ Zob. szerzej: D. Gucewicz, *Kalwaryjska rebelia. Z historii wybranych sanktuariów Pomorza Gdańskiego w okresie Polski Ludowej*, Gdańsk – Warszawa 2020, s. 41–47.

⁷² *Ibidem*, s. 47–56.

⁷³ APG, WdSW, sygn. 2375/2994, Organizacja zakonów, kongregacji i stowarzyszeń kościelnych (zgromadzenia zakonne męskie) 1962–1982, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, Gdańsk, 9 kwietnia 1968 r., k. 52.

⁷⁴ APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Chronica Domus Schol. Piar. in Bolszewo /pisana przez Ks. Wincentego Zająca/, bp.

5. Biskup Kazimierz Józef Kowalski przed ołtarzem w kościele parafialnym w Bolszewie, 1950 r.

Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie

6. Poczta z okazji erygowania parafii w Bolszewie, 1 kwietnia 1950 r.

Z zasobu Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bolszewie

z parafii Góra objęli obowiązek nauczania religii w pobliskich szkołach⁷⁵. W czerwcu 1949 r. Kuria Biskupia Chełmińska zwróciła się do pijarów o oddelegowanie jednego z zakonników do pracy w charakterze prefekta oraz nauczyciela w Liceum Pedagogicznym w Wejherowie⁷⁶. Prowincjał ks. Kadeja jednak odmówił ze względu na niemożność – zgodnie z regułą zakonną i prawem kanonicznym – przebywania zakonnika przez dłuższy czas poza domem zakonnym⁷⁷. W sierpniu 1949 r. ks. Paweł Juliusz Olszewski z Bolszewa na polecenie biskupa chełmińskiego objął obowiązki nauczyciela religii w Zakładzie dla Głuchoniemych w Wejherowie⁷⁸, a zakonnicy doczekali się osobistych podziękowań od bp. Kowalskiego („za gotowość pomocy przy nauce religii w Wejherowie, a szczególnie za lekcje w Zakładzie dla Głuchoniemych”)⁷⁹. Kuria Diecezjalna jeszcze w marcu 1950 r. była zmuszona prosić, aby przebywający w Bolszewie na urlopie ks. Wiktor Chodorski pomagał w duszpasterstwie na terenie Gdyni⁸⁰. Prowincjał odmówił ze względu na to, że ów zakonnik – prefekt konwiktów – został wysłany, „aby zmienić otoczenie, a tym samym by nerwowo wypocząć”⁸¹.

Na lata 1948–1955 przypadał okres zarówno największej presji na Kościół, jak i prób wmontowania Kościoła w ramy systemu komunistycznego⁸². Prymas, kard. Stefan Wyszyński, sprawujący swój urząd od 1948 r., energicznie protestował przeciwko takim działaniom władz komunistycznych państwa, jak likwidowanie prasy katolickiej, usuwanie nauki religii ze szkół czy też tworzenie sieci agenturalnej Urzędu Bezpieczeństwa (UB) w szeregach duchowieństwa⁸³. Ówczesna polityka władz wobec zakonów miała na celu podporządkowanie

75 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Kadeja Prowincjał do Jego Ekscelencji Najwielebniejszego Księdza Biskupa Dr. Kazimierza Józefa Kowalskiego w Pelplinie, Kraków 2 IV [19]48, k. 30.

76 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny do Przewielebnego Ojca Prowincjała Księdza Pijarów w Krakowie, Pelplin, 24 czerwca [194]9, k. 35.

77 ADP, KBCh, sygn. 1402, Prowincjał OO. Pijarów ks. Bonawentura Kadeja do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków 30 VI 1949 r., k. 37.

78 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny do Wielebnego Ks. Administratora Pawła Juliusza Olszewskiego w Bolszewie, Pelplin, 5 sierpnia [194]9, k. 40.

79 APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Katecheza i duszpasterstwo dzieci: Bolszewo, Kazimierz Józef Kowalski Biskup Chełmiński do Czciwego Ojca Prowincjała!, Pelplin, 11 sierpnia 1946, bp.

80 ADP, KBCh, sygn. 1402, Kuria Biskupia Chełmińska do Przewielebnego O. Prowincjała Bonawentury Madeja w Krakowie, Pelplin, 17 marca [19]50 r., k. 48.

81 ADP, KBCh, sygn. 1402, Ks. Bonawentura Kadeja Prowincjał do Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa Bernarda Czaplńskiego w Pelplinie, Kraków, 22 III 1950 r., k. 46.

82 A. Dudek, *Polityka władz Polski ludowej wobec Kościoła katolickiego – trwanie i zmiana*, [w:] *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, red. A. Grzeńkowiak, Lublin 2004, s. 15.

83 Zob. szerzej: R. Łatka, B. Mackiewicz, D. Zamiatała, *Prymas Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2020, s. 46; L. Mażewski, *Prymas Stefan Kardynał Wyszyński wobec Polski po 1944/1945. Elementy analizy ustrojowej i geopolitycznej*, Warszawa 2020, s. 22.

ich budowanemu totalitarnemu państwu lub wręcz likwidację. Poprzez wiele restrykcji starano się zwłaszcza ograniczyć ich działalność społeczną⁸⁴.

Polityka władz komunistycznych odbiła się również na prowincji. Dla Bolszewa oraz parafii w Górze przyniosła przede wszystkim zmiany na stanowiskach proboszczów. 5 sierpnia

7. Poewangelicki kościół w Bolszewie, w 1946 r. powierzony pijarom, stan przed przebudową w latach 2003–2004

Z zasobu Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bolszewie

1949 r. ks. Zająca w Bolszewie zastąpił ks. Olszewski⁸⁵, a ks. Adrych został odwołany do Krakowa w połowie września 1949 r. W czasie potrzebnym do objęcia obowiązków przez ks. Bernarda Matka, który jeszcze wówczas sprawował funkcję w Chwaszczynie, jego obowiązki w Górze miał objąć ks. Olszewski⁸⁶. Za tymi zmianami personalnymi mogły stać powody polityczne, a mianowicie zbyt duża uległość obu pijarów wobec władzy komunistycznej. Ksiądz Adrych współpracował z władzami przy organizacji spółdzielni produkcyjnych. Obiecywał użycie swojego autorytetu wśród rolników, aby zachęcić ich do zakładania spółdzielni produkcyjnej, jak również zobowiązał się do poświęcenia aktu jej powstania, „ażeby moralnie związać chłopów z organizowaną spółdzielnią”⁸⁷.

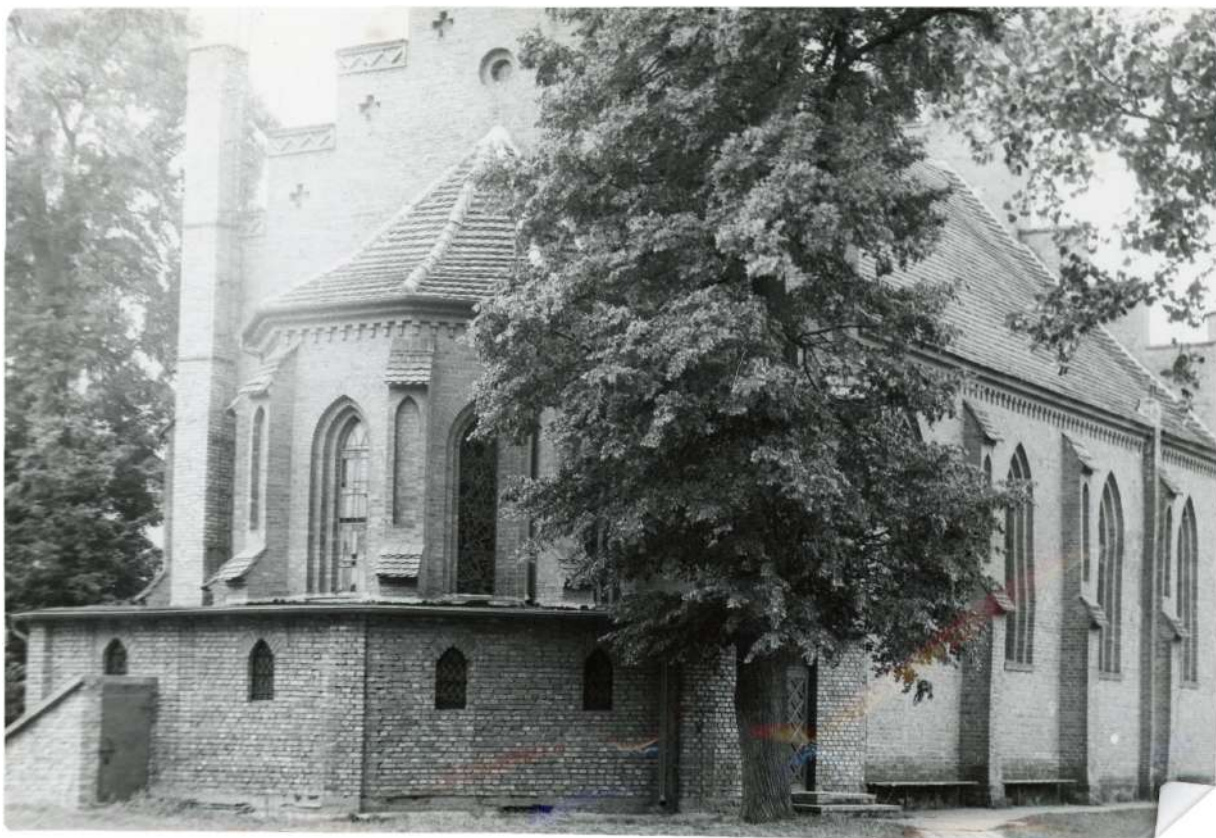
Wydarzenia, które doprowadziły do odwołania ks. Zająca, były bardziej złożone. Z jednej strony miał on być postrzegany jako całkowicie lojalny wobec władz, co potwierdzał jego późniejszy następca ks. Feliks

84 D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. I: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Łomianki 2011, s. 116.

85 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny do Wielebnego Ks. Administratora Pawła Juliusza Olszewskiego w Bolszewie, Pelplin, 5 sierpnia [194]9, k. 40.

86 ADP, KBCh, sygn. 1402, Wikariusz Generalny do Wielebnego Ks. Administratora Olszewskiego w Bolszewie, Pelplin, 20 września [194]9, k. 41.

87 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oddział w Gdańsku [dalej: AIPN Gd.], Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku [1945] 1983–1990 [dalej: WUSW Gd.], sygn. 0046/199/3, Raport sprawozdawczy z pracy agenturalno-operacyjnej P.U.B.P. Wejherowo za okres od dnia 28.2.49 do dnia 28.3.49, Wejherowo, 28.3.49, k. 15.

8. Poewangelicki kościół w Bolszewie, w 1946 r. powierzony pijarom, stan przed przebudową w latach 2003–2004

Z zasobu Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bolszewie

Lubaś⁸⁸. Z drugiej strony te same czynniki administracyjne nadmieniały, że przynajmniej raz został ukarany grzywną „za dekoracje bez zezwolenia”, a do władz był „ustosunkowany biernie, jednak wykonywał zarządzenia”⁸⁹. Istnieje też inne wydarzenie, które mogło skłonić przełożonych zakonnych do podjęcia tej decyzji. Urząd Bezpieczeństwa w 1949 r. prowadził akcję przed świętem 1 Maja, której celem było nakłonienie duchowieństwa do zakończenia mszy przed godz. 9.30. 28 kwietnia 1949 r. o godz. 4.00 rano do ks. Zająca miał przyjść milicjant i wręczyć mu wezwanie do starostwa powiatowego na godz. 9.10. Na całym terenie powiatu odmówiło jedynie dwóch księży. Jednym z nich był ks. Zając, który miał wprost odpowiedzieć, że nie może tego zrobić bez decyzji biskupa ordynariusza. Uległ w końcu pod silnym naciskiem. Po godzinnej „rozmowie” miał podpisać zobowiązanie do skończenia

88 APG, WdSW, sygn. 2375/2994, Organizacja zakonów, kongregacji i stowarzyszeń kościelnych (zgromadzenia zakonne męskie) 1962–1982, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie, Gdańsk, 9 kwietnia 1968 r., k. 53.

89 APG, WdSW, sygn. 2375/1219, Karta ewidencyjna, k. 53.

mszy do tej właśnie godziny z zastrzeżeniem jednak, że uczyni tak, jeśli władze diecezji „nie dadzą innych rozporządzeń na ten dzień”⁹⁰.

Na krótko przed odwołaniem ks. Zająca oraz ks. Adrycha z zajmowanych funkcji doszło do innych ważnych wydarzeń na arenie międzynarodowej, mających wpływ na Kościół katolicki w Polsce. Postępujący w 1949 r. proces centralizacji władzy opartej na przemocy oraz likwidacja wszelkich przejawów niezależności i wolności obywatelskiej zbiegły się w czasie z wystąpieniem papieża Piusa XII, który ogłosił ekskomunikę katolików należących do partii komunistycznych lub z nimi współpracujących. Reakcja władz była natychmiastowa. Dążono do rozbicia Kościoła i wywołania walki dwóch przeciwstawnych grup kleru (duchownymi, którzy podejmowali współpracę z władzami, nazywanymi „księżmi patriotami”, a hierarchią i księżmi, którzy takiej współpracy się przeciwstawiali), tak na szczeblu centralnym, jak też lokalnym. 5 sierpnia 1949 r. ukazał się „Dekret Rady Ministrów o ochronie wolności sumienia i wyznania”. Od momentu wejścia jego w życie władze szukały nadużyć zarówno w wypowiedziach z ambony w kościele, ze szkolnej katedry podczas lekcji religii, jak i przede wszystkim w trakcie publicznych odczytywań listów duszpasterskich⁹¹. Wywołało to poważne poruszenie. Księża byli wzywani do władz, m.in. do starostwa powiatowego w Wejherowie. Część duchownych do dekretu odnosiła się z dezaprobatą lub wręcz wrogo, ale część nie uzewnętrzniała swojego prawdziwego stosunku. Administracja państwowa zanotowała m.in.: „w kościołach jednak w Wierzchucinie, Redzie, Górze, Bolszewie, Helu, Jastarni, Kuźnicy, Wielkiej Wsi, Łebczu, Szemudzie, Starzynie, Wejherowie (miasto), Mrzezinie i Pucku [opinie o dekrecie z 5 sierpnia 1949 r. – L.M.] wypowiedane były w formie łagodnej”⁹². Na stanowisko ks. Zająca mogła również rzutować jego postawa oraz względy obyczajowe. Według TW „Floriana” (nr rej. 5940), pijara z otoczenia prowincjała, ks. Andrzeja Wróbla – ks. Zając jako pierwszy proboszcz w Bolszewie uważał objęcie kościoła oraz erygowanie parafii za swoją zasługę „nigdy nie wygasającą”. Miał przy tym zniechęcić do siebie wielu spośród współbraci. Opuszczając Bolszewo i udając się do Krakowa, zabrat

90 AIPN Gd., WUSW Gd, sygn. 0046/199/3, Raport sprawozdawczy z pracy agenturalno-operacyjnej P.U.B.P. Wejherowo za okres od dnia 28.3.49 do dnia 28.4.49, Wejherowo, 28.4.49, k. 24; APPZP, Zespół: Bolszewo, Teczka: Chronica Domus Schol. Piar. in Bolszewo /pisana przez Ks. Wincentego Zająca/, bp.

91 Pełen tekst zobacz szerzej: *Dekret Rady Ministrów o ochronie wolności sumienia i wyznania, 5 sierpnia 1949*, [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: lata 1945–1959, Poznań 1994; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa – Katowice 2009, s. 50; L. Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Warszawa 2011, s. 25.

92 AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku [1945] 1983–1990 [dalej: WUSW Gd.], sygn. 0046/199/3, Raport sprawozdawczy z pracy agenturalno-operacyjnej P.U.B.P. Wejherowo za okres od dnia 28.7.49 do dnia 28.8.49, Wejherowo, 28.8.49, k. 53.

ze sobą „niektóre niewiasty, np. G. Górczyńską, która już tam utkwiała i potem u swego brata ks. Jana G[órczyńskiego] gospodarowała w Hebdowie na plebanii [...]”⁹³.

Tabela 2. Pijarzy pracujący w parafii w Górze

Imię i nazwisko	Okres pracy
ks. Maksymilian Adrych (administrator)	4 sierpnia 1946 – 20 września 1949
ks. Bernard Małek	od 15 (19?) sierpnia 1949

Źródło: ADP, KBCh, sygn. 1402; APPZP, Parcela w Wysokiej k. Gdyni, 1921–1945; APG, WdSW, sygn. 2375/1794

Tabela 3. Pijarzy pracujący w Bolszewie

Imię i nazwisko	Okres pracy
ks. Wincenty Zając (administrator)	7 marca 1947 – 5 sierpnia 1949
ks. Tomasz Olszówka	od 15 kwietnia 1948
ks. Paweł Juliusz Olszewski (administrator, proboszcz)	od 5 sierpnia 1949

Źródło: ADP, KBCh, sygn. 1402; APPZP, Zespół: Bolszewo; APG, WdSW, sygn. 2375/1794

Pod koniec lat czterdziestych pijarzy zdawali sobie sprawę, że administrowane przez nich kościoły w Chwaszczynie i w Górze są placówkami tymczasowymi. Wskazuje na to fakt, iż na samym początku lat pięćdziesiątych szukali dla siebie kolejnej placówki na terenie diecezji. Prowincjał, ks. Kadeja w liście z czerwca 1949 r. do bp. Kowalskiego pytał, czy możliwe by było, aby zakon objął parafię nad morzem. Pisał przy tym, iż chodzi o „jakąś placówkę, gdzie kilku księży prowadząc życie wspólne, mogło pracować czy to w szkolnictwie, czy w duszpasterstwie”. Chodziło o parafię pw. Bożego Ciała w Helu. Prowincjał zastrzegł jednak, że pijarzy byli nią zainteresowani tylko w wypadku, gdyby nie chcieli jej objąć franciszkanie. Zakon miał poczynić już pewne przygotowania, a do oględzin kościoła wystany został ks. Olszewski z Bolszewa⁹⁴. Jednocześnie 31 sierpnia 1950 r. bp Kowalski w czasie

⁹³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Zakony męskie – pijarzy, Zakon Szkół Pobożnych: materiały opisowo-historyczne. „Dossier”, sygn. 01283/1156, Doniesienie ag., Jelenia Góra, 9 IX 1960 r., k. 91.

⁹⁴ ADP, KBCh, sygn. 1402, Prowincjał OO. Pijarów ks. Bonawentura Kadeja do Jego Ekscelencji Najdostojniejszego Księdza Biskupa Dr. Kazimierza Józefa Kowalskiego w Pelplinie, Kraków, 23 VI 1950 r., k. 47; Prowincjał OO. Pijarów ks. Bonawentura Kadeja do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków 30 VI 1949 r., k. 37.

9. Biskup Kazimierz Józef Kowalski podczas wizytacji parafii w Bolszewie, 1950 r.

Z zasobu Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie

wizyty w Bolszewie miał powiedzieć, widząc okazałą grupę zebranych, że mówi się i pisze, iż robotnicy odwracają się od religii, co najwyraźniej jest tylko zabiegiem propagandowym, ponieważ tak wielu ich obecnych było na mszy⁹⁵. Doceniał tym samym pracę pijarów w powierzonej im nowej parafii.

Odnosnie do parafii w Górze stało się jednak inaczej. W kwietniu 1957 r. ks. Andrzej Wróbel, ówczesny prowincjał, w korespondencji do Kurii Biskupiej pisał, iż „z naszej strony nie jesteśmy niczym powodowani do odwołania przebywających i rezydujących dwóch Ojców naszych w Górze”. W tej samej korespondencji pojawia się wprost stwierdzenie, że jedynie na życzenie „Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej zwinąłbym «w najbliższym czasie» naszą rezydencję w Górze”⁹⁶. Ostatecznie 28 września 1957 r. Kuria zawiadomiła ks. Wróbla, iż biskup chełmiński postanowił powierzyć parafię w Górze księżom diecezjalnym. Pijarzy mieli odwołać pracujących w niej zakonników do 1 stycznia 1958 r.⁹⁷ I tak się stało.

⁹⁵ AIPN Gd., WUSW Gd., sygn. 0046/199/3, Sprawozdanie szefa urzędu za okres od 4.8.50 do 4.9.50 r., Wejherowo, 4.9.50 r., k. 162.

⁹⁶ APPZP, Teczka: Góra, O. Wróbel Andrzej S.P. do Najprzewielebniejszej Kurii Biskupiej w Pelplinie, Kraków, 26 IV 1957, bp.

⁹⁷ APPZP, Teczka: Góra, Kuria Biskupia Chełmińska do Przewielebnego O. Andrzeja Wróbla S.P. Prowincjała OO. Pijarów, 28 września 1957 r., bp.

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

Pod koniec 1953 r. w wykazie statystycznym stanu zakonu ówczesny prowincjał ks. Jan Buba określał stan personalny pijarów na: 32 księży, 15 braci profesów, 31 kleryków, 2 nowicjuszy i 2 postulantów. Pracowali oni łącznie w pięciu parafiach, w Krakowie-Rakowicach, Cieplicach, Hebdowie nad Wisłą oraz w Bolszewie i Górze. W tych dwóch ostatnich pracowało odpowiednio: w Bolszewie – 2 księży i brat zakonny, w Górze – 2 księży. Największy był dom w Cieplicach, w którym przebywało 5 księży⁹⁸. Da się zauważyć, że większość pijarów nie pracowała w parafiach. W realiach społeczno-politycznych komunistycznego państwa wydawać by się mogło, że władzom zakonu będzie zależało na utrzymaniu każdego kościoła i domu zakonnego. W końcu sami jeszcze na początku dekady szukali kolejnej placówki, którą mogliby objąć w diecezji chełmińskiej.

Od początku 1958 r. w rękach pijarów w diecezji chełmińskiej z trzech parafii pozostała – i tak jest do dziś – jedynie parafia w Bolszewie. Zmartwychwstaniec ks. Bolestaw Micewski pisał, iż po zakończeniu II wojny światowej biskupi z różnych stron proponowali przyjęcie nowych placówek duszpasterskich, z obietnicami objęcia ich na stałe: „W rzeczywistości było to jednak wołanie o pomoc z braku własnych księży, by przy lada okazji dziękować za przysługi po kilku latach”⁹⁹.

Pijarzy byli jednymi z pierwszych spośród kilku zgromadzeń zakonnych, którzy po włączeniu Pomorza do Polski osiedlili się na terytorium diecezji chełmińskiej. Jednocześnie jako jedynym nie powiodła się realizacja jakichkolwiek planów. Zakon nie wybudował tam kościoła, a tym bardziej dużego zakładu edukacyjno-wychowawczego na wzór krakowski. Złożyło się na to wiele czynników, przede wszystkim kadrowe oraz finansowe. Nieoczekiwanie szanse rozwoju dla pijarów otworzyły się wraz z zakończeniem II wojny światowej. Wykrwawionej w jej czasie diecezji potrzebna była pomoc duszpasterska w każdym wymiarze. Z tego właśnie powodu jej władze powierzyły pijarom w zarząd parafię w Chwaszczynie, następnie również w Górze, a w końcu w Bolszewie. Ponownie władze zakonu miały nadzieję, iż dzięki trzem parafiom będzie można zrealizować założenia jeszcze sprzed wojny. Okazało się to niemożliwe z powodu polityki komunistycznego rządu polskiego, jak również i biskupów chełmińskich. Władze państwowe odebrały pijarom majątek w Wysokiej. W dodatku w miarę jak diecezja odbudowywała swoje kadry pomoc zakonników (nie tylko pijarów), przestawała być niezbędną. Ostatecznie pijarzy otrzymali i do dziś pracują jedynie w parafii w Bolszewie. Zarówno dzieje tej placówki pijarów, jak również pozostałych, zwłaszcza w Górze, wymagają szczegółowych i pogłębionych badań.

98 Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 134/49, Zakony – ankiety statystyczne: XX Pijarzy, Wykaz statystyczny stanu Zakonu na dzień 1 stycznia 1954 r. według nadanego schematu, Kraków, 31 grudnia 1953 r., k. 31.

99 B. Micewski, *Osobowy i terytorialny rozwój Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, [w:] „Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu”, pod red. Z. Zielińskiego, Kraków 1990, s. 54–55.

DOKUMENTY

Nr 1

Pismo prowincjała ks. Tomasza Olszówki do Ministerstwa Reform Rolnych w sprawie ziemi, zabudowań oraz planów pijarów we wsi Wysoka, Kraków, 9 grudnia 1923 r.

Do Wysokiego Ministerstwa Reform Rolnych¹⁰⁰

Zakon X.X. Pijarów rozsiany niegdyś po całej Polsce przynosił ojczyźnie naszej wiele korzyści wychowując od lat już najmłodszych w duchu religijno-moralnym. Z powodu kary zakonów podupadliśmy i ledwie doczekaliśmy chwili odrodzenia ojczyzny. Dziś i my budzimy się do nowego życia i pragniemy odnowić działalność naszą w duchu X. St[anysława] Konarskiego¹⁰¹. W tym celu otworzyliśmy zakład naukowo-wychowawczy w Rakowicach pod Krakowem. Mamy tam już 6 klas gimnazjum humanistycznego z prawami szkół państwowych i szkołę powszechną. Zakład niestety nie jest w możności pomieścić wygodnie młodzieży zgłaszającej się do nas. Z tego powodu zwróciliśmy się do Urzędu Ziemskiego w Poznaniu z prośbą o odsprzedanie nam pewnej części gruntu w Wysokiej, z zamiarem rozpoczęcia budowy nowego zakładu. Ziemi dostaliśmy już około 20 ha. Niestety, czasy są ciężkie, że o budowie dziś ani marzyć nie można. Są tam jednak w Wysokiej zabudowania majątku tamtejszego, które mają być odsprzedane. Zwracamy się przeto z uprzejmą prośbą do wysokiego ministerstwa o odstąpienie nam tej resztówki, tj. budynków wraz z ziemią.

Zaznaczamy przy tym, iż głównym naszym zadaniem w Wysokiej, tuż pod Gdańskiem, ma być rozwinięcie energicznej pracy narodowo-wychowawczej wśród tamtejszej ludności kaszubsko-polskiej, tak silnie zgermanizowanej. Chcielibyśmy, aby z tamtejszego zakładu naszego mogły korzystać, w jak najszerzej mierze, dzieci nie tylko Polonii gdańskiej (Oliwa, Sopot¹⁰²) i Pomorza, na którym dotąd zakładu wychowawczego w ścisłym słowa znaczeniu wraz

100 Ministerstwo Reform Rolnych – istniejące od 11 sierpnia 1923 do 21 maja 1932 r.; jego zadaniem było przeprowadzenie reformy rolnej i przebudowa ustroju rolnego; odpowiedzialne za organizację urzędów i komisji ziemskich. Przekształcone w Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych.

101 Stanisław Konarski (1700–1773), właśc. Hieronim Franciszek Konarski (herbu Gryf), w zakonie pijarów od 1715 r., wychowanek Kolegium Pijarów w Podolińcu. Po ślubach zakonnych w 1717 r. od 1722 r. był wykładowcą retoryki w kolegium warszawskim. Dramatopisarz, poeta, tłumacz, edytor, pedagog, publicysta, reformator szkolnictwa, autor m.in. *O skutecznym rad sposobie* (4 tomy) i *Mowy o kształtowaniu człowieka uczciwego i prawego obywatela*. Studiował we Włoszech, Francji i w Niemczech, wspierał Stanisława Leszczyńskiego w wyborze na króla Polski. W 1740 r. założył w Warszawie Collegium Nobilium. W szkolnictwie kładł nacisk na wiedzę praktyczną, przedmioty przyrodnicze, naukę języka narodowego, odrzucenie pustej erudycji, zajęcia manualne i fizyczne, duchowy rozwój ucznia. W 1771 r. wyróżniony został przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego medalem „Sapere auso” (Temu, który odważył się być mądrym).

102 W oryginale: Sopoty.

z internatem nie ma, ale także dzieci urzędników i funkcjonariuszy państwowych coraz liczniej osiedlających się w Gdyni i wzdłuż wybrzeża. Zakład nasz w Wysokiej wedle zamierzeń naszych powinien stać się w duchu X. Konarskiego wybitną placówką i kuźnicą narodową na tych najbardziej zagrożonych przez niemczyznę kresach. Ale stać się to może jedynie przy łaskawym uwzględnieniu niniejszej prośby i szczególnym poparciu ze strony wysokiego ministerstwa.

Ponieważ zakład ten obliczony jest na 800–1000 osób, ziemia 20 ha, typowo piaszczysta (7. klasa) absolutnie wystarczyć na to nie może. Upraszamy przeto wysokie ministerstwo, by ze względu na szczególne okoliczności i doniosłe znaczenie naszego w tych stronach postannictwa, raczyło, drogą wyjątkową, przydzielić nam prócz budynków, ziemi możliwie najlepszej w ogólnej liczbie (już z tą, którą posiadamy) minimum 100 ha.

W Rakowicach pod Krakowem, dnia 9 grudnia 1923

Źródło: APPZP, Parcela w Wysokiej k. Gdyni, 1921–1945, bp, mps, oryginał.

Nr 2

Pismo prowincjała ks. Hieronima Stusińskiego do ks. dr. Andrzeja Wronki w sprawie wznowienia pracy przez pijarów w diecezji chełmińskiej, 9 grudnia 1945 r.

Do Najprzewielebniejszego Ks. Administratora Apostolskiego X. Dr. Wronki¹⁰³ w Pelplinie¹⁰⁴

Ekscelencjo!

Św. pamięci X. Biskup Okoniewski¹⁰⁵ udzielił mi swego czasu, (dokument zaginął wskutek działań wojennych) jako synowi ziemi pomorskiej (urodz[ony] jestem w Świeciu n[ad]

103 Andrzej Wronka (1897–1974), absolwent teologii w Poznaniu i Gnieźnie (1919–1923), od 1923 r. kapłan archidiecezji poznańskiej, a od 1927 r. doktor filozofii. Pracował m.in. jako wikariusz i wykładowca w seminarium gnieźnieńskim oraz jako rektor Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie (1938–1939). Wojnę spędził w Gnieźnie, początkowo jako administrator parafii Wniebowzięcia NMP, od 1941 r., po zakazie działalności kapłańskiej, jako urzędnik bankowy. Funkcję administratora apostolskiego diecezji gdańskiej sprawował do 26 stycznia 1951 r. Następnie przebywał w Poznaniu, gdzie był profesorem w seminarium Zgromadzenia Towarzystwa Chrystusowego (chrystusowców). Od 1952 r. był protonotariuszem apostolskim, a od 1956 r. rektorem kościoła pw. Serca Jezusowego w Poznaniu. Sakrę biskupią otrzymał w 1957 r. na Jasnej Górze. W 1958 r. został wikariuszem generalnym diecezji wrocławskiej.

104 W górnym lewym rogu podkreślony dopisek „do akt”. Nad odbiorcą duża cyfra „2” napisana czerwoną kredką.

105 Stanisław Wojciech Okoniewski (1870–1944), duszpasterz w Biezdrowie, proboszcz w Bninie i Kościelcu, redaktor „Przeglądu Kościelnego”. Od 1925 r. koadiutor bp. Augustyna Rosentretera, od 1926 r. ordynariusz diecezji chełmińskiej. Zreorganizował administrację diecezjalną, dokonał nowego podziału terytorialnego, zreformował studia w Seminarium Duchownym, przedłużając je z 4 do 6 lat i włączając do ich programu specjalistyczne seminaria naukowe. Założył Muzeum Diecezjalne w Pelplinie, Wydawnictwo Diecezji Chełmińskiej, a w 1929 r. popularnonaukowy „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej”. Członek kilku komisji Episkopatu Polski, stronnik obozu sanacji. We wrześniu 1939 r. wyjechał z Polski i przebywał w Rzymie, Francji, Hiszpanii i Portugalii.

W[istą]) jurysdykcję w diecezji chełmińskiej aż do odwołania. Ponieważ przy bytności w mieście rodzinnym jestem nieraz proszony o pomoc w spowiadaniu, przeto proszę uprzejmie Waszą Ekszelencję o Jego łaskawą aprobatę.

Wysłałem przed dwoma tygodniami O. Tomasza Olszówkę, b[yłego] prowincjała polskiej prowincji zakonu naszego, by spełniał funkcję superiora w placówce naszej w Wysokiej k[oło] Gdyni, gdzie posiadamy dom oraz 24 ha ziemi i mamy zamiar w przyszłości wybudować kolegium. Ponieważ dom wymaga remontu, o. rektor Olszówka z mojego polecenia zamieszkał tymczasem na plebanii w Chwaszczynie, gdzie administruje O. Maksymilian Adrych, pijar. W Wysokiej w naszym domu istniało za pozwoleniem ordynariusza¹⁰⁶ oratorium semipublicum¹⁰⁷.

Proszę uprzejmie Waszą Ekszelencję o udzielenie wyżej wymienionemu Ojcu jurysdykcji w swej diecezji.

W Krakowie, dnia 9 listopada 1945

Reg. fol. 237/45

O. Hieronim Stusiński, Prowincjał¹⁰⁸

Źródło: ADP, KBCh, sygn. 1402, k. 4, mps.oryginał.

Nr 3

Pismo prowincjała ks. Bonawentury Kadei do bp. Kazimierza Józefa Kowalskiego w sprawie objęcia kościoła w Bolszewie, 9 września 1946 r.

Prowincjał OO. Pijarów

Kraków, ul. Pijarska 2

Telefon 154-83, 131-08¹⁰⁹

Reg. fol. 114/46¹¹⁰

¹⁰⁶ Chodzi o bp. Augustyna Rosentretera.

¹⁰⁷ Tj. kaplica półpubliczna.

¹⁰⁸ Nad tekstem drukowanym odręczny podpis – czerwoną kredką cyfry „VIII 16”; powyżej okrągła pieczęć: „Archiwum Diecezjalne w Pelplinie – Pelplin”.

¹⁰⁹ Nadruk na papierze; nad adresem pieczęć pijarów.

¹¹⁰ Zapis odręczny ołówkiem.

Do Jego Ekscelencji Najprzewielebniejszego Księdza Biskupa Dr. Kazimierza Kowalskiego¹¹¹
w Pelplinie

Ekscelencjo!

Powołując się na łaskawą rozmowę z Waszą Ekscelencją dnia 21 września [1946 r.] w Chylonji obok Gdyni – w czasie której zwróciłem się z prośbą o pozwolenie osiedlenia się zakonu naszego na terenie diecezji pomorskiej¹¹² i oddanie nam duszpasterstwo in perpetuum¹¹³ parafii Chwaszczyno i Góra, w której to parafii leży miejscowość Bolszewo z kościołem po protestantach, Wasza Ekscelencja zgodziła się oddać nam te obiekty i pozwoliła rozpocząć tam prace.

Jako prowincjał zakonu OO. Pijarów drogą oficjalną zwracam się do Waszej Ekscelencji z powyższą prośbą wyłuszczając powody, dla których chcielibyśmy objąć te parafie. Na terenie parafii Chwaszczyno mamy mały mająteczek, gdzie można by kiedyś otworzyć szkołę. Księża będący tam mogą obsłużyć parafię Chwaszczyno – parafia zaś byłaby pełnym ośrodkiem i oparciem dla nas. W parafii Góra pod Wejherowem w miejscowości Bolszewo znajduje się kościółek po protestantach, który to kościółek komitet tamtejszy dostał od rządu i gminy protestanckiej i zwrócił się do nas, byśmy objęli ten obiekt, a przez to dali możliwość tamtejszym mieszkańcom korzystania z obsługi kapłańsko-pasterskich. Bolszewo jako miejsce odosobnione nadaje się na nowicjat. Księża tam mieszkający mogliby obsłużyć parafię Góra, w której Bolszewo się znajduje – parafia zaś byłaby również pewnym stałym ośrodkiem i oparciem dla nas. Ponawiając mą prośbę proszę Waszą Ekscelencję o łaskawą zgodę i wyrażenie jej drogą urzędowego dekretu. Mogę zapewnić Waszą Ekscelencję, że z powierzonej nam pracy duszpasterskiej w tych parafiach będziemy się starali wywiązać solidnie i sumiennie.

W parafii Chwaszczyno pracuje kapłan ks. Tomasz Olszówka, a w parafii Góra ks. Maksymilian Adrych. Sprawę kanonicznego objęcia tychże parafii i Bolszewa załatwimy we

111 Kazimierz Józef Kowalski (1896–1972), uczestnik I wojny światowej, powstaniec wielkopolski i oficer (kapitan) Wojska Polskiego, który święcenia kapłańskie przyjął w 1922 r., po odbyciu studiów zagranicznych (Rzym, Monachium, Louvain). Był profesorem seminariów w Gnieźnie i Pelplinie, a od 1933 r. wykładowcą Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie; w czasie II wojny światowej ukrywał się na terenie diecezji przemyskiej. Ciężył na nim niemiecki wyrok śmierci. Po wojnie został biskupem diecezji chełmińskiej. Dopiero 15 lipca 1946 r. rozwiązano unię personalną diecezji gdańskiej i chełmińskiej. Na barki bp. Kowalskiego przypadło zadanie odbudowania życia religijnego w diecezji chełmińskiej. W 1959 r. przeprowadził synod diecezjalny. Uczestniczył w Soborze Watykańskim II. Był autorem prac teologicznych i filozoficznych.

112 Chodzi o diecezję chełmińską.

113 Tj. na zawsze, na wieczne czasy.

własnym zakresie i J[ego] Em[inencji] Kardynała Stefana Adama Sapiehy¹¹⁴, który ma władzę udzielenia zakonom prawa erygowania nowych domów.

Z wyrazami najgłębszej czci i szacunku dla Waszej Ekscelencji

Ks. Bonawentura Laur[encjusz] Kadeja, Prowincjał¹¹⁵

Kraków, dnia 9 września 1946 r.¹¹⁶

Źródło: ADP, KBCh, sygn. 1402, k. 17–18, mps. oryginał.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych

Urząd do Spraw Wyznań

sygn. 134/49

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Wydział do Spraw Wyznań

sygn. 2375/1794

sygn. 2375/2994

sygn. 2375/1219

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

sygn. 01283/1156

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oddział w Gdańsku

114 Stefan Adam Sapieha (1867–1951), absolwent prawa na Uniwersytecie Wiedeńskim i Jagiellońskim (1886–1891) oraz Wydziału Teologicznego Uniwersytetu we Lwowie; święcenia kapłańskie otrzymał w 1893 r.; w latach 1895–1896 przebywał w Rzymie i uzyskał tam tytuł doktora obojga praw; od 1897 r. pełnił m.in. funkcje sekretarza sądu metropolitarne, egzaminatora prosynodalnego i wicedyrektora seminarium duchownego we Lwowie; od 1906 r. był szambelanem papieskim Piusa X. 8 listopada 1911 r. mianowany został biskupem krakowskim. Był przeciwnikiem podpisania konkordatu między Watykanem a Polską: uważał, że Kościół powinien być całkowicie niezależny od władzy świeckiej. W 1922 r. został senatorem z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej, a od 1925 r. arcybiskupem metropolitą krakowskim; w czasie II wojny światowej stał się przywódcą Kościoła w Generalnym Gubernatorstwie; w dniu 18 lutego 1946 r. otrzymał święcenia kardynalskie.

115 Powyżej odręczny podpis; obok pieczęć pijarów: „Prowincja Polonica Scholarum Piarum”.

116 Na równi z prawej strony odręczny napis kredką „Chętnie mu pomożemy. Wystawić dekret, 28 X [19]46” i własnoręczny podpis biskupa.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku [1945] 1983–1990:

sygn. IPN Gd. 0046/199/3

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

Kuria Biskupia Chełmińska (1945–1992)

sygn. 1402: Pijarzy (1945–1988)

Archiwum Polskiej Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie

Teczka: Parcela w Wysokiej k. Gdyni, 1921–1945

Teczka: Góra

Zespół: Bolszewo

sygn. PPV4/2: Tomasz Olszewski (teczka personalna)

sygn. PPV4/4: Bolesław Zajac (teczka personalna)

bez sygn., O. Maksymilian Adrych SP, materiały biograficzne

Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie

Pronobis T., *Historia domów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego*, cz. 1: 1917–1939, Warszawa 2001, (maszynopis).

Archiwum Liceum Ojców Jezuitów w Gdyni

Pronobis T., *Jezuici w Gdyni w dokumentach zakonnych*, cz. 2 (maszynopis).

Źródła drukowane, relacje i wspomnienia:

Gołąbek E., *Wspomnienia kaszubskie i polskie*, Gdańsk 2020.

Dekret Rady Ministrów o ochronie wolności i wyznania, 5 sierpnia 1949, [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, tom 1: lata 1945–59*, Poznań 1994.

Odzyskać zagrabione. Z Wojciechem Kowalskim i Agnieszką Łuczak rozmawia Barbara Polak, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 3.

Strony internetowe:

Bratek A., Balk A., *Rodzina Piaśnicka*, <http://www.osowa.com/news,327,1.html> [dostęp: 15 maja 2021].

Historia parafii, <https://www.bolszewo.pijarzy.pl/strona,2.html> [dostęp: 26 lipca 2023].

Molendowski L., *Maksymilian Adrych*, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ADRYCH_MAKSYMILIAN,_pijar,_kamedu%C5%82a [dostęp: 12 lipca 2023].

Śliwiński B., *Wysoka*, <https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WYSOKA> [dostęp: 16 kwietnia 2023].

Zakon, <https://pijarzy.pl/strona,22.html> [dostęp: 13 maja 2021].

Opracowania:

- Berendt G., *W Polsce Ludowej*, [w:] *Dzieje gminy Wejherowo*, pod red. B. Brezy, Wejherowo 2013, s. 523–620.
- Buba J.I., *Pijarzy w Polsce (Próba charakterystyki)*, „*Nasza Przeszłość*” 1962, t. XV, s. 13–37
- Drwal J., Odyniec W., Treder J., *Góra – wieś i parafia. Środowisko – dzieje – język*, Wejherowo 1998.
- Dudek A., *Polityka władz Polski ludowej wobec Kościoła katolickiego – trwanie i zmiana*, [w:] „*Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*”, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004, s. 13–22.
- Gawlikowski A., *Polska w obronie zakonu pijarów i jego założyciela (1642–1648)*, „*Nasza Przeszłość*” 1962, t. XV, s. 39–57.
- Gołąbek E., *Dzieje okolic Gdańska i Gdyni*, Gdańsk 2010.
- Gucewicz D., *Kalwaryjska rebelia. Z historii wybranych sanktuariów Pomorza Gdańskiego w okresie Polski Ludowej*, Gdańsk – Warszawa 2020.
- Jażdżewski L., *Pielgrzymki kościerskie na Kalwarię Wejherowską*, Wejherowo 2008.
- Kalka P., Piasek D., Rembalski T., Małszycki D., Hinc M., *Chwaszczyno: dzieje wsi i parafii do 1989 roku*, Gdynia 2021.
- Liedtke A., *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej*, „*Nasza Przeszłość*” 1971, t. XXXIV, s. 59–116.
- Łatka R., Mackiewicz B., Zamiatata D., *Prymas Stefan Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2020.
- Marecki J., *Zakony w Polsce*, Kraków 2000.
- Mażewski L., *Prymas Stefan Kardynał Wyszyński wobec Polski po 1944/1945. Elementy analizy ustrojoznawczej i geopolitycznej*, Warszawa 2020.
- Micewski B., *Osobowy i terytorialny rozwój Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, [w:] „*Zmartwychwstańcy w dziejach Kościoła i narodu*”, pod red. Z. Zielińskiego, Kraków 1990, s. 28–91.
- Molendowski L., *Zakony męskie na terenie diecezji chełmińskiej w latach II Rzeczypospolitej (1920–1939). Struktura, duchowieństwo i działalność*, Gdańsk 2021.
- Nadolny A., *Granice diecezji chełmińskiej*, „*Studia Pelplińskie*” 1985, t. 14, s. 15–25.
- Potykanowicz-Suda L., *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945–1970*, Warszawa 2011.
- Rospond S.W., *Pijarzy w obronie oświeceniowej kultury językowej*, „*Nasza Przeszłość*” 1970, t. XXXIII, s. 191–199.
- Rusinek J., *Straty materialne mieszkańców gminy Chwaszczyno w latach 1939–1945*, [w:] *Wyniszczyć – wypędzić – wynarodowić. Szkice z dziejów okupacji niemieckiej na Kaszubach i Kociewiu (1939–1940)*, pod red. G. Berendta, Gdańsk 2010, s. 120–137.
- Sziling J., *Męczeństwo – służba – walka. Duchowieństwo diecezji chełmińskiej w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Toruń 2019.

Sziling J., *Z dziejów martyrologii duchowieństwa diecezji chełmińskiej. Wspomnienia księdza Feliksa Windorskiego z niemieckich obozów koncentracyjnych*, „Zapiski Historyczne” 2015, t. LXXX, z. 2, s. 93–113.

Śmigiel K., *Kościół katolicki na polskich ziemiach wcielonych do Rzeszy Niemieckiej (1939–1945). Sytuacja i podsumowanie wyników badań*, [w:] *Wrzesień 1939 i jego konsekwencje dla ziem zachodnich i północnych Drugiej Rzeczypospolitej*, red. S. Sudziński, W. Jastrzębski, Toruń – Bydgoszcz 2001, s. 187–199.

Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1989*, t. I: *Problematyka organizacyjno-personalna*, Łomianki 2011.

Zieliński Z., Bober S., *Kościół w Polsce 1944–2007*, Poznań 2009.

O AUTORZE

Leszek Molendowski – historyk, muzealnik, nauczyciel, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Absolwent Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Pracownik Muzeum Gdańska. Członek Instytutu Kaszubskiego w Gdańsku. Zajmuje się historią Pomorza XIX i XX w., dziejami zakonów i zgromadzeń męskich, a także historią wojskowości, w szczególności armii włoskiej.

e-mail: l.molendowski@muzeumgdansk.pl